

| Filológia –
| interpretáció –
| médiatörténet

FILOLÓGIA

1.

Sorozatszerkesztő:
Déri Balázs és Kulcsár Szabó Ernő

Filológia –
interpretáció –
médiatörténet

Szerkesztette:
Kelemen Pál, Kulcsár-Szabó Zoltán,
Simon Attila és Tverdota György

Ráció Kiadó
Budapest, 2009

A kötet a 2006 TKI251 számú *Filológia mint kultúrtechnika* pályázat keretében készült az Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport műhelyében

© Szerzők, 2009
© Ráció Kiadó, 2009

Tartalom

<i>Előszó</i>	9
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés – avagy szövegtudomány-e (még) a filológia?	13
FEHÉR M. ISTVÁN Szövegkritika, kiadástörténet, interpretáció	56
KELEMEN PÁL Gyűjtés, tervezés, építkezés	152
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN Filológia az irodalom előtt?	222
MOLNÁR GÁBOR TAMÁS Filológia, pedagógia és „kritikai gondolkodás” az irodalomelméletben	251
SIMON ATTILA Az antikvitás érzéki hagyománya	280
ACÉL ZSOLT Szó és írás a római költészetben	312

TAMÁS ÁBEL	
Az olvasás veszélyei és a filológia oltalma.....	327
DÉRI BALÁZS	
Prudentius útja a kánonba.....	342
BÁRCZI ILDIKÓ	
A hipertextualitás mint a késő középkori prédikációs hagyomány működésének kulcsa.....	361
KECSKEMÉTI GÁBOR	
A konstitutív filológia a kora újkorban.....	375
LACZHÁZI GYULA	
Tekintet és médiumok a kora újkorban.....	385
FRIED ISTVÁN	
Az Egyetemes Philologiai Közlöny indulása (1877–1886).....	401
VADERNA GÁBOR	
A törvénytelen gyermek.....	419
HANSÁGI ÁGNES	
Regényfilológia = könyvfilológia?.....	434
BÓNUS TIBOR	
Az olvasás optikája.....	461
TVERDOTA GYÖRGY	
„K betűkkel szól keményen...”.....	546
KABDEBÓ LÓRÁNT	
Titkok egy élet/műben.....	558

BARTAL MÁRIA	
Lamo Ameni kézírása, avagy a <i>Három veréb hat szemmel</i> magyarázó jegyzeteiről.....	651
HÁRS ENDRE	
Herder médiumai.....	675
LŐRINCZ CSONGOR	
<i>A monda (Sage)</i> mint szövegfogalom Heideggernél.....	702
 <i>Névmutató</i>	 765

Előszó

Az elmúlt másfél-két évtized irodalomtudományában számos, esetenként rendkívül eltérő irányú javaslat fogalmazódott meg a filológia mint tudomány önmeghatározásának újragondolására, s ezek egy része (többek közt a Helikon folyóirat tematikus válogatásainak is köszönhetően) Magyarországon is figyelemben részesült. Nem volt ez mindig így, hiszen a hazai filológia jelentős teljesítményei sok esetben alig párosultak az alkalmazott módszerek előfeltevéseinek elméleti igényű reflexiójával, ám az utóbbi időben számos, metodikailag is úttörő textológiai vállalkozás csakúgy, mint a tudományos szövegkiadás alapelveinek megkerülhetlenné vált revíziója mintegy kikényszerítette a filológia elméleti pozícióinak a megszokottnál explicitebb kidolgozását. Ez a fejlemény, még ha nem mindig termékenyen végződő vitákat váltott is ki, a terület bizonyos specifikus problémáit az irodalomelméleti gondolkodás időszerű dilemmái felé is közvetíthetővé tette. Az MTA–ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport *A filológia mint kultúrtechnika* címen folytatott kutatási programja éppen ezért arra tesz kísérletet, hogy a 20. századi magyar költészet klasszikusai, József Attila és Szabó Lőrinc életművével kapcsolatos textológiai munkát egy általánosabb filológiaelméleti vizsgálódással egészítse ki, amely – egyebek mellett – a filológia hazai és európai tudománytörténetének feltárásához is igyekszik majd hozzájárulni.

Minthogy a filológiai munka az a területe az irodalomtudománynak, amely jellegénél fogva talán a leggyorsabban, szinte elkerülhetlenül reagál az információ rögzítését, tárolását és közvetítését meghatározó mediális környezet változásaira, nem szorul magyarázatra, hogy a kutatócsoport munkaterve kiemelt figyelmet szentel a filológia médiatörténeti

vonatkozásainak (akár úgy is lehetne fogalmazni: a filológia médiatörténetének). A 2007 november 22. és 24. között az ELTE-n megrendezett, a kötetével megegyező című konferencia arra tett kísérletet, hogy ezeket az összefüggéseket állítsa a középpontba, méghozzá úgy, hogy a modern filológiát, kezdeteinek célkitűzéseivel összhangban, egyszerre a szövegek megértésének általános eszközeként és historizálásuknak nagyon is materiális technikájaként tegye a vizsgálódás tárgyává, olyan eredményekben reménykedve, amelyek az irodalom- vagy médiaelméleti és a filológiai kutatások elkülönítését fenntartva egyik megközelítésmód számára sem lennének elérhetők. A kötet, amely az előadások legtöbb esetben alaposan kibővített változatát tartalmazza, a hazai és nemzetközi modern és (a terület elméleti revíziójában ma igencsak kezdeményező szerepet vállaló) klasszika-filológia kérdésfeltevéseit igyekezett szembesíteni maguknak a – saját textuális státusukat vagy autoritásukat tekintve adott esetben módfelett beszédes – irodalmi alkotásoknak a perspektívájával is. A tanulmányok között található általánosabb kérdésfeltevésből kiinduló, a terület kultúratudományos vagy interpretációelméleti vonatkozásait körüljáró munkák éppúgy, mint a filológia eszköztárával, szöveg- vagy kommentárfogalmaival, médiatörténeti és -elméleti, érzékelélméleti és antropológiai meghatározottságaival kapcsolatos, magyar és világirodalmi tárgyú esettanulmányok, illetve a filológia hazai tudománytörténetének valamely szeletét feltáró vagy új megvilágításba helyező dolgozatok.

Noha a kifejezés jelenkori konjunktúrája miatt a „kultúrtechnika” egyre kevésbé definiálható fogalomná vált, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a filológiai tevékenységről ma már aligha érdemes a szövegek valamiféle „természetes” állapotát feldolgozó, nemesítő, kodifikáló vagy kanonizáló intézményként gondolkodni, többek közt azért sem, mert amivel leggyakrabban dolga van (az írás), minden kultúrtechnika egyik alaptípusa. A filológia sokkal inkább a kultúra önszervezésének vagy önszabályozásának egy sajátos és nélkülözhetetlen technikája, amelynek sokrétűségét azok a (nem kizárólag a tudomány önleírásaként létrejövő) kulturális szemantikák tárják fel, amelyek jelentésekkel és meghatározott funkciókkal ruházzák fel a filológia számára meghatározó tevékenységeket a gyűjtéstől a szövegek különféle csoportjainak a nyilvánosságra

hozatalán keresztül a kommentárok írásáig. Ezt a kultúrtechnikát többek közt éppen az tünteti ki, hogy a textuális egzegézis hermeneutikai programja mellett egy olyan hozzáférési módot is fenntart, amely kevésbé az elrejtett vagy létrehozandó értelemre irányul, hiszen a szövegekkel nem csak mint szövegekkel, hanem materiális értelemben – egyebek közt a hordozójukkal vagy nem-textuális referenciális környezetükkel – is dolga van (Hans Ulrich Gumbrecht például néhány éve ebből kiindulva egyenesen a filológia már-már élveteg vagy testies modelljének vízióját állította elő).

A szöveget elő- vagy helyreállító, kultúrtörténeti vagy referenciális összefüggésbe ágyazó filológiai munka nem nélkülözheti a szövegeket a szövegiség határán megközelítő eljárásokat, vagyis valóban nem kerülhető el az a kérdés, amelyet jelen kötet nyitótanulmánya a következőképpen fogalmaz meg: szövegtudomány-e (még) a filológia? Természetesen korántsem bizonyos, hogy a filológia lehetőségeinek és feladatainak ez az ellentmondásos feltételrendszere kizárólag a médiumok általi meghatározottságából ered, ám ha elmondható az, hogy a filológia – amint arra a kötet több tanulmánya is kitér – szükségszerűen szembesül (vagy szembesít) a szöveg szemiológiai felfogásának határaival, akkor feltételezhető, hogy ezt a határhelyzetet talán éppen a szöveg rögzítésének, tárolásának vagy közvetítésének technikai feltételrendszere, s még inkább ennek defektjei teszik megtapasztalhatóvá.

Mint ahogy azt lényegében a kötetben szereplő összes dolgozat tanúsítja a maga módján, a filológiai tevékenység különböző formái ennek ellenére már a legelemibb szinten sem nélkülözik a megértésnek vagy az értelmezésnek azt az előzetes jellegét, amelyet a modern hermeneutika talán legkitüntetettebb premisszájának kell tekinteni: aligha van ma már olyan művelője, aki a filológus dolgát és illetékességét a pusztán „előkészítő” vagy megalapozó szerepkörre korlátozza. A nehézség nyilvánvalóan abban rejlik, hogy a filológus munkájában (és nemcsak az övében) a legtöbb esetben nem igazán választható szét a szöveghez való hozzáférés hermeneutikai (és/vagy jelelméleti), illetve materiális útja, sőt a kettő még elméletileg sem különíthető el. Míg az irodalomtudomány azt volt kénytelen megtanulni a médiaelmélettől, hogy az értelem vagy a jelentés létrejötte nem független ezek „hordozójától”, addig a filológia elméle-

tének azzal kellett szembenéznie, hogy nincs olyan referenciális környezet vagy tároló közeg, amelyből a textuális mozzanat tökéletesen kiiktatható volna. A filológia alaptevékenységeiben ez a kereszteződés persze nem valamiféle szintézist alapoz meg, miként megszüntetni sem igen lehetséges, sőt amint az a filológia körüli vitákban rendre megfigyelhető, éppen a két hozzáférési mód erőszakos különválasztása hozza létre a filológiai „kontrollt” lekicsinylő teoretikus vagy a kérdés nélkül dolgozó pozitivisták torzképeit.

A kötet központi kérdésfeltevésével éppen arra tett kísérletet, hogy a filológia elméletének (és gyakorlatának) tág összefüggéseit olyan módon tegye vizsgálat tárgyává, hogy meghaladja az ilyen típusú reflexióban gyakran előbukkanó kliséket a filológia elméletidegenségéről vagy az elmélet filológiai gyakorlat iránti érdektelenségéről, és egyúttal felülvizsgálja a filológia dogmatikus módszertani szeparációját. Az így megnyíló diszkurzív tér, amely kérdéseit és válaszait a diszciplináris reguláció kényszerei nélkül fogalmazhatja meg, annak esélyét hordozza magában, hogy a kizárólag filológiai tudott problémákat a maguk ritkán feltáruló komplexitásában mutathatja fel, épp ezzel járulva hozzá azon pozíciók feltérképezéséhez, amelyeket a filológia az önmagát kultúratudományként újraértelmező irodalomtudományban sajátjaiként ismerhet fel.

*

A kötetben közreműködő munkatársai nevében ezúton tisztelgünk Bárczi Ildikó emléke előtt, aki nem érthette meg e könyv megjelenését.

A szerkesztők

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

A hermeneutikai kolosszus és a mediális megkülönböztetés – avagy szövegtudomány-e (még) a filológia?

„aki azt hiszi, hogy szaktudását a betűkre bízva hátrahagyhatja, valamint az, aki abban a hiszemben veszi át, hogy a betűkből valami világot és szilárdat nyerhet ki, nagy együgyűséggel van telve”

(PLATÓN)

„A nyom jelenlevő távolléte [...] a betű és a szellem problémáit foglalja magában.”

(JACQUES DERRIDA)

„Ábrahám és Izsák történetéről nincs több tanúbizonyság, mint Odysseuséről, Pénélopééről és Eurycleiáról szól.”

(ERICH AUERBACH)

„A kommentárok koegzisztenciája csupán konkurenciájuk és kölcsönös kizárásosság-igényük eufemizmusa.”

(JÜRGEN FOHRMANN)

Amilyen ritka, tudománytörténetileg talán éppoly ambivalens az a körülmény, ha egy születő diszciplína identitása felől már előbb döntés esik egy másik szaktudományban. Márpedig a történeti diszciplínaként létező irodalomtudomány sorsa szempontjából döntőnek bizonyult az a Kant nevéhez kötődő fordulat, amely – az esztétikai tapasztalat szubjektívizálása révén – úgy függetlenítette az esztétikai tudatot, hogy az *tisztaan esztétikailag* tekintse és ítélhesse meg a létező dolgok bármelyikét. Ennek az abszolút „felhatalmazásnak” alighanem az volt a legkérdése-